

Kort om norra Bohuslän kring år 1700

Bohuslän blir svenskt (1658)

Vid freden i Roskilde den 26 februari år 1658 fick Danmark till Sverige avstå Skåne, Blekinge, Halland (som tillföll Sverige på 30 år redan vid freden i Brömsebro 1645), Bohuslän, Jämtland och Härjedalen samt Bornholm och Trondhems län. I och med freden i Roskilde når stormakten Sverige sin största geografiska utbredning.

Bornholm och Trondheims län gick tillbaka till Danmark redan vid freden i Köpenhamn i maj 1658.

År 1658 beräknas Bohusläns befolkning ha varit lite drygt 37 000 personer. Av dessa bodde ca 2 000 i de tre städerna: Uddevalla, Kungälv och Marstrand.

Vid freden i Roskilde hade innevånarna i de områden, som genom freden blivit svenska, utlovats att fortsatt lyda under dansk lag samt att prästerskulle vara danska och gudstjänstordning fortsatt vara dansk.

För att få igång ekonomin i de erövrade områdena, så tilläts även boende utanför stapelstäderna fortsatt att bedriva utrikes sjöfart (sk bondeseglation). Senare drogs rätten till bondeseglation in på initiativ av borgarna i stapelstäderna. Förändringen förorsakade omfattande folkligt missnöjen.

Strömstad grundas

För att styra bort norra Bohusläns handel från norska Fredrikshald (nu Halden) så, grundades Strömstad i maj år 1667. Beslutet hade föregåtts av två olika kommissioners arbete. De hade kommit med förslag på flera olika platser för den nya handelsortens lokalisering: Dynekilen, Strömmens utlopp i havet, Kragenäs och Tanumsnäset. Lokalisering vid Långenäs inne i Idefjorden diskuterades också.

Valet föll slutligen på älven Strömmens utlopp i havet. Argumenten för Strömmen tycks främst ha varit läget nära norska gränsen samt enkel insegling från havet.

Antingen år 1672 eller 1676, beroende hur man tolkar de kungliga skrivelserna, blev Strömstad stad. Men handeln över gränsen fortsatte och intäkter gick svenska kronans kassakistor fortsatt förbi.

Skånska kriget (1675 – 1679)

Sverige hade ingått förbund med Frankrike, inte minst på grund av de rika ekonomiska bidrag Frankrike ställde till Sveriges förfogande, villkoret för bidragen var att Sverige skulle ställa upp för Frankrike, om Frankrike skulle råka i krig med tyska stater. År 1675 började det väntade kriget på kontinenten och det var det dags för Sverige att stå för sina åtaganden. Totalt skeppades 22 000 svenska

soldater över till Svenska Pommern. Redan vid första drabbningen, den vid Fehrbellin, förlorade svenska hären slaget.

Danmark hade nu insett att Sverige nu var sårbart och därför direkt inlett krigs- förberedelser. Den 11 september 1675 förklarade Danmark Sverige krig. Kriget kom att kallas Skånska kriget.

Gyldenløvefejden, den bohuslänska delen av Skånska kriget

Under början av 1670-talet hade Sverige en svag förmyndarregering. Försvenskningen av Bohuslän gick fortsatt mycket trögt. Den tidigare norska befolkningen ville inte underkasta sig vare sig svenskt styre eller svensk kyrka.

Danskarna närde tanken på att återerövra vad som förlorats i freden i Roskilde. Danske ståthållaren i Norge, den illegitime men erkände kronprinssonen, Ulrik Fredrik Gyldenløve hade redan 1675 gått över gränsen vid Svinesund. Härtåget höll sig i det nordligaste Bohuslän ner till Kvistrum, bl a brändes Blomsholms säteri. Ett av målet med anfallet på Bohuslän var att få Sverige att binda upp en del av sina trupper i norra Bohuslän i samband med det danska anfallet mot Skåne.

Stridigheterna i Bohuslän fortsatte sedan varje sommarhalvår under åren 1676 - 1679. Så brandskattades Strömstad, intogs Uddevalla och Vänersborg, intogs Karlstens fästning på Marstrand, belägring av Bohus fästning.

År 1676 gjorde danskarna ett försök att, genom en kniptångsmanöver, erövra hela västkusten: Gyldenløve marscherade norrifrån mot Göteborg och söderifrån kom en stor dansk härskara också med Göteborg som mål. Men tåget norröver stoppades av svenska trupper i augusti vid slaget vid Fyllebro utanför Halmstad.

Gyldenløves härjningar i Bohuslän fortsatte. Striderna i Skånska kriget och därmed Gyldenløvefejden avslutades först i och med freden i Fontainebleu år 1679.

Förutom de stora hörskaror som drog genom Bohuslän under sommarhalvåret, så kvarlämnades styrkor under resten av året på strategiska platser. Alla soldater skulle försörjas. Med soldaterna följde ingen tross, utan våldgästning och plundring var det normala sättet att förse manskapet med mat och lön.

Under kriget ställde många bohusläningar sig under norsk-dansk fana. Efter freden år 1679 betraktade svenska kronan det som ett faktum att Bohuslän framgent skulle tillhöra Sverige: Nu inleds en hård och kompromisslös försvensk- ningsprocess. Men samtidigt infaller en 20-årig period av fred för norra Bohuslän.

Det stora nordiska kriget (1700 – 1721)

Under slutet av 1600-talet slöt Ryssland anfallsförbund med Saxen-Polen och med Danmark. De tre länderna ville ha tillbaka de landområden de förlorat till Sverige under svenska stormaktstiden. I februari år 1700 bröt kriget ut. Saxen-

Polen anföll svenska Livland i Baltikum. Detta blev inledningen på det stora nordiska kriget.

I april samma år slog Danmark söderut mot Sveriges allierade Holstein-Gottorp. Karl XII gick över Öresund och hotade Köpenhamn. Danmark kapitulerade och fred slöts den 18 augusti.

Nu vände sig Karl XII mot öster och ryssen, Svenskarna vann slaget vid Narva den 20 november 1700 över den ryska armén. Kriget i öster och Karl XII når i och med slaget vid Poltava, den 28 juni 1709, vägs ände. Kungen flyr, med resterna av sin armé mot Turkiet.

Nu ser Danmark åter en möjlighet att ta tillbaka vad som förlorats, förklarar Sverige åter krig. Men danskarna besegras i slaget vid Helsingborg i februari 1710. Danskarna drar sig tillbaka över Sundet.

Stora nordiska kriget och norra Bohuslän (Løvendahlsfejden)

I norra Bohuslän fruktade redan efter förlusten vid Poltava att Danmark skulle slå till mot norra Bohuslän. Hösten 1710 anses riken för ett danskt anfall på norra Bohuslän som överhängande, bl a förbjöds kontakter över gränsen och en del broar revs för att försvåra avancemang vid ett eventuellt anfall.

Våren 1711 angrep en norsk skärgårdsflotta Strömstad. Ett svenskt mindre flottinsats jagade bort norrmännen tillfälligt. De norska angreppen fortsatte under våren och sommaren, bl a bröt sig angriparna in i rådstugan i Strömstad och tog dokument, pengar samt stadens sigill. Anförare för den norska styrkan var en svensk överlöpare, f.d. borgaren i Strömstad Jöns Kiöge.

Den 11 augusti 1711 inleds en norsk-dansk invasion mot norra Bohuslän. Styrkan, som består av uppemot 10 000 man, leds av ståthållaren i Norge, general Valdemar Løvendahl. Gränsen passeras på tre ställen: Svinesund, Idefjorden vid Kroken (Krokstrand) och Enningdalen. Målet är att nå Uddevalla. En flottstyrka med trupper, som skulle landsättas i Uddevalla, slogs tillbaka av svenskarna. Efter att Løvendahl fått information om flottförstärkningen i Uddevalla gått om inte vänder han norrut igen. I början av september är styrkorna tillbaka i Norge igen.

Under åren 1712 – 1715 var det relativt lugnt vad gäller stridigheter på land desto mer intensivt är det till havs. Norsk-danska flottstyrkor baserade längs yttre Oslofjorden, bl a på Hvaleröarna, gör regelbundna besök utefter hela Bohusläns skärgård. Svenskarnas reguljära flottstyrka är under den här tiden var i Västerhavet kraftigt begränsad.

Kidnapping av lotsar

I ett brev redogör den norske sjöofficeren Peder Wessel (senare, som adlad, Peder Tordenskiold) hur han i mars år 1712 lurade och med vapenmakt tvingade lotsar i vattnen söder om Segelskären, väster om Havstenssund, att komma ombord på hans fartyg Ormen. Lotsarna tvingades sedan under hot att visa vägen till Göteborg, där de senare släpptes fria. Det bör ha varit lotsar från Havstenssund eller Kalvö som

utsatts för kidnappningen.

Men Karl XII utfärdar, som kompensation, många kaparbrev till redare vars huvuduppgift var att försvåra de i Norge förlagda truppernas försörjning från Danmark. En kapare med många fartyg var Lasse i Gatan (Lars Gathenhielm (som adlad)). Många av de kapade fartygen fördes i land i Strömstad.

Karl XII:s första anfall mot Norge

Den 13 december 1715 är Karl XII tillbaka i Sverige igen. Han har nu bestämt sig för att anfälla Norge. I februari 1716 rider den svenske kungen mot Karlstad: han har beordrat fram styrkor: drygt 3 000 man i västra Värmland, nästan 4 000 man i Vänersborg och 800 man vid Svinesund. Större förråd för att försörja trupperna saknades. Kungen hoppades på försörjning utefter marschvägen. Den 25 februari 1716 inleds anfallet vars mål är Kristiania (Oslo).

Försvarens tillämpade brända jordens taktik och drog sig undan. Även naturen var hänsynslös: Snön vräkte ner och trupperna frös.

Under uppbyggandet av alla resurser lyckades flottledningen i Göteborg uppbygga tjugofyra fraktfartyg samt lasta dessa med proviant och krigsmateriel till de svenska trupperna i Norge. Sex galärer och en skottpråm skulle utgöra fraktflottans skydd. Efter stridskänning med fiendestyrkor i farvattnen väster om Strömstad lyckades transportflottan med eskort ta sig in i Dynekilen norr om Strömstad. Successivt anlände fler transportfartyg och flottenheter till Dynekilen.

På natten till den 27 juni anfaller en norsk-dansk flottstyrka under ledning av Tordenskiold de svenska fartygen i Dynekilen. Drabbningen slutar med att samtliga svenska fartyg i Dynekilen sänks eller tas som byte: nio örlogsfartyg och fem handelsfartyg bogseras mot Norge.

Efter katastrofen i Dynekilen avbröt Karl XII fälttåget. Han gick tillbaka in i Sverige över fjorden vid Svinesund. Han stannade kvar i Nordby till den 26 augusti och red därefter åter till Skåne.

Tordenskiolds kunskapare

Det är känt att Tordenskiold hade betalda informatörer i Bohusläns kustband. Mest välkänd var Oluf Ericsson på Käringön. Men även i norra Bohuslän hade Tordenskiold informatörer.

I en dagorder daterad den 6 maj 1716 till alla besättningsmedlemmar på samtliga fartyg i Tordenskiolds eskader, så avslöjas namnet på ytterligare en spion. Och han bodde i Tanum.

Tordenskiolds underlydande berordras: "... det de ej fratager bunde Anders Andersen paa Rattegaard, ogen enten af Creatur, boskab eller andet..."

Brevet är undertecknat av Tordenskiold ombord på Fregatten Hvide Örn "till Anchers uti Lene Kletten".

Sanorlikt handlar Tordenskiolds brev om Anders Andersson Pigg på Raftötången, en man som regelbundet dyker upp vid tinget i Hede, dels hanlar målen om kontakter med norska soldater eller markvister med nabor.

Andra anfallet mot Norge

Väl tillbaka i Skåne, så inledde Karl XII direkt planering för ett nytt och mer genomtänkt anfall på Norge. Strömstad skulle befästas och där skulle läggas upp stora förråd. Flera kanonbatterier anlades och förrådbyggnader uppfördes. Planen var att förråd och underhåll för 30 000 man och mer än 20 000 hästar skulle samlas i Strömstad.

De danske insåg vad som pågick i staden och sommaren 1717 gjordes ett försök att förhindra den svenska planen. Natten till den 8 juli varpades (förflyttning genom att ro ut ankare och hala fartygen framåt) en större dansk flotteskader in mot staden.

Befälhavare för eskadern var Tordenskiold. Målet var att nerkämpa batteriet på Laholmen för att sedan genomföra en landstigning. Förutom nyuppförda befästningar försvarades Strömstad av 1 000 svenska soldater. Angreppet misslyckades efter mycket stora danska förluster.

I mitten av juni 1718 anlände Karl XII till Strömstad och inkvarteras hos borgmästare Kamp. Krigsplaneringen och förberedelserna för ett anfall på Fredrikstens fästning fortsätter. Bl a forslas stora båtar från Strömsvattnet vidare över land för att sjösättas i Idefjorden.

I november sätts anfallet igång och Fredriksten belägras. På kvällen den 30 november träffas Karl XII av kula från en musköt och avlider. Redan en vecka senare hade den svenska armén dragit sig tillbaka över gränsen. Karl XII kropp transporteras till Uddevalla för balsamering. Sveriges "finansminister", Georg Heinrich von Görtz, som är på väg till kungen vid Fredriksten, arresterades den 2 december på Tanums prästgård.

Efter nästan tjugo års krig var hela Sverige totalt krigstrött. Försvarsledningens första åtgärder var därför att så snart möjligt utrymma norra Bohuslän. Batterierna vid Svinesund skulle tömmas på utrustning, allt skulle transporteras ner till Strömstad för att därifrån, tillsammans med krigsutrustning och övriga förråd, skeppas söderut till säkrare platser. Fraktartyg och en liten flottilj militära fartyg anlände till Strömstad. Lastning genomfördes i hast. Men inför avfärd lyckades danskarna spärra såväl utloppet västerut mot Kosterfjorden som inre vägen söderut. Svenskarna beslöt därför den 5 juli att, i stor stress, sänka hela transportflottan med eskort inne i Strömstads hamn. De på land kvarvarande förråden öppnades så att folket skulle få ta det de förmådde att få med sig. De kvarvarande svenska trupperna marscherade därefter söderut.

Överfallet i Havstenssund

I samband med Karl XII:s två norska fälttåg i början av 1700-talet överfölls en mindre grupp svenska transportfartyg i Havstenssund av danska krigsfartyg ingående i Peder Tordenskiolds eskader. I brev till överbefälhavaren i Norge, general Wedel, skriver Peter Tordenskiold den 17 september 1717, att en liten grupp fartyg under ledning av galléen Castor lyckades överraska och ta över fyra svenska fartyg: en huckert och tre skutor. Ett femte fartyg, som var grundstött, stacks i brand. De fyra erövrade fartygen fördes upp till Magö vid Hvaleröarna. Fartygens besättningar retirerade upp på land, annars skulle de också ha förts till Hvaleröarna, skriver Tordenskiold.

600 man danska soldater besatte därefter staden. Norska fotsoldater anlände landvägen. Den danske kungen, Fredrik IV anlände till Strömstad den 8 juli. Befästningar revs hus nedmoterades och transporterades tillsammans med kvarlämnad krigsmateriel och andra förråd till Fredrikshald.

Det stora nordiska krigets avslutning

Stormakterna i nordvästra Europa, England, Holland och Frankrike, var beroende av ha tillgång till en fungerande handel i Östersjöregionen. För denna handel fanns två nyckelfaktorer: fri passage genom Öresund samt en motkraft mot Ryssland. Båda dessa stod nu på spel. Ryssland hade inlett marina operationer i de svenska östersjöskärgårdarna och en för Sverige alltför ogynnsam fred med Danmark skulle kunna hindra en fria genomfarten genom Öresund.

Engelsmännen satte hård press på Danmark att lämna Bohuslän och redan i mitten av juli 1719 marscherade de norsk-danska soldat norrut över gränsen. I oktober 1719 slöts stillestånd och freden undertecknades den 3 juni 1720. Sverige skulle betala ett krigsskadestånd till Danmark samt förlorade tullfriheten i Öresund. Inga landavträdelser skulle göras. Freden mellan Sverige och Danmark var en bricka i det storpolitiska spelet om Östersjön.

Nu skulle norra Bohuslän få leva i fred fram till de sista åren på 1780-talet.

Källor

Rikets och utrikets historia

Villstrand, Nils-Erik; Sveriges historia 1600 – 1721; Norstedts, 2011

Regional historia

Lönnroth, Erik (red); Bohusläns historia; Almqvist & Wiksell, 1963

Norseng, PG, Eliassen SG; Östfolds historie Bind 2 Borgarsysle; Östfold Fylkekommunen, 2005

Östfolds historie Bind 2 Borgarsysle; Östfold Fylkekommunen, 2005

Traung, Olof; Kaperiverksamheten under Karl XII:s tid, AB Nautics Förlag, 1952

Lokal historia

Modig, Nils; Strömstad - Gränsstad i ofred och krig; Warne förlag, 2013

André, Aina; Det hände för längesen; Strömstads Museum, 2014